

TOPLUMSAL İŞLEVLERİ AÇISINDAN SANDIKLI EFSANELERİNİN DİĞER TÜRK EFSANELERİYLE MUKAYESESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Efsaneler başlangıçta doğaüstü nitelikler gösteren kişilerin yaşamları etrafında oluşmuş, sonraları halkın hayalinde şekil değiştirerek farklı anlatımlarla varlıklarını yüzyıllar boyu sürdürmüşlerdir.

Efsane dünyamıza baktığımızda karşımıza motiflerle süslü ilginç halk anlatımları çıkmaktadır. Bunlar kültürümüzün tapu senetleri gibi halk yaratmalarıdır.

Bir doğa olayının, bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan bir değişikliğin, doğaüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle, belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip anlatıldığı hikâyeler olarak tanımladığımız efsane kavramı, bütün Türk yurtlarında sınıflandırmalar, içerikler ve motif yapıları bakımından önemli benzerlikler göstermektedir.¹

Efsaneler aslında birer inanç meselesidir. Kuşun çıkardığı sesin bir olaya bağlanması, tepesindeki tüyün bir eşyanın izi olduğu düşüncesi, şekilli kayaların özellikle bir efsane konusu olarak Türk ülkelerinde anlatılması hep inanca dayalı yorumlardır.

İlginç örneklerini Sandıklı'da gördüğümüz efsaneleri, Wilyam Bascon'un ve Prof. Dr. Paul Magnarella'nın *İşlev kuramı* ile Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun *Efsanenin toplumsal işlevi*'ni uyguladığımızda Sandıklı efsanelerinin yöredeki gelenek ve inançları içerisinde taşıdığı kültür ve toplumda eğitim, topluma yön verme, gelenek ve görenek koyucu ve koruyucu olma gibi işlevlere sahip olduğu görülmektedir.

Bilindiği gibi Bascon, folklor ürünlerinin dört işlevi olduğunu belirtir.² Bunu yaparken folklorun diğer işlevlerini yadsımaz. Bascon'a göre folklor ürünlerinin *eğlendirme, eğitme, kültürün sürekliliğini sağlama* işlevi vardır. Bu işlev, eğitimle iç içedir. Kültüre katkıda bulunan kişilerin, durum, bilgi ve değerlerin gelecek nesillere aktarılması kültürün devamlılığını sağlar. Dördüncü işlev ise toplumun ve kişilerin kabul ettiği davranış kalıplarına uygun davranmayı ve bu yolla toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmayı sağlayan *kaçış* denen işlevdir.

Magneralla, *Tip ve sembolik analiz* yaklaşımını geliştirmiş, gelenekleri; hareketlerin, kimi davranışların uygarlık içinde kazanılmış kültürel, ruhsal ve sağlık gibi objelerin standart dizisini ortaya koymuştur. Magneralla da ruhsal işlev, kehanet işlevi, kurumsal işlev ve pratik (uygulama) olmak üzere dört işlev belirlemiştir.

Efsanelerin, kutsallık ve yaptırım gücü yönleri ile diğer türlerden ayrıldığı bilinmektedir. Bu özellikler, efsanenin oluştuğu mekâna, efsanede yer alan kişilere ya da çeşitli nesnelere anlam yükler.

Seyidoğlu da efsanelerin toplumsal işlevlerini dört maddede belirlemiştir.³

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölüm Bşk.

¹ Mehmet Yardımcı, Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler, Ank. 2008, s.61

² Özkul Çobanoğlu, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ank. 1999, s. 226

³ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme, Ank. 1985, s.198

Bunlar:

a. *Gelenek ve görenek koyucu olmaları*: Efsanelerin oluştuğu yerlerde ritüel davranışlar gözlenmektedir. Bu yerler ziyaret edilirken etrafında üç ya da yedi kere dönmek gibi çeşitli kurallara uyulur.

b. *Topluma yön verme*: Hasta ve yoksulların korunması gerektiğini belirterek insanları iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik eder. İnsan davranışlarını belirler.

c. *Oluştukları yere Anlam kazandırma*: Efsaneler, oluşturdukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlar.

ç. *Koruyucu ve sağaltıcı işlevi*: Belirli bir mekân etrafında oluşmuş efsanelerin, hem oluşturdukları mekân hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır. Efsanelerin tedavi edici yönleri de ön plandadır. Özellikle en iyi örneğini Sandıklı'da gördüğümüz kaplıca efsaneleri bunun en ilginçleridir.

Sandıklı'da anlatılan, *Yıllar önce krallığın birinde kral ve güzel kızı mutlu bir yaşam sürerlermiş. Taa ki bu güzel kız hasta olana dek bu mutluluk sürmüştü. Kız hastalanmış ve vücudunun her yerinde yaralar çıkmış. Kral kızının hastalığının günden güne artmasına ve kızının acılar içinde kıvrınmasına dayanamaz olmuş. Kral, bir gün askerlerini çağırarak ve kızını kimselerin yaşamadığı bir yere tüm ihtiyaçlarını karşılatarak bıraktırmış. Kız, yemyeşil, sıcak su akan bu derenin kenarında yaşamaya başlamış. Zamanla burada yaşayan hayvanlarla arkadaşlık kurmuş. Bir gün ayağı kırılan bir köpeğin, kırılan ayağını derenin kenarında çamurlara batırarak tedavi ettiğini gözlemiş. Köpek kısa bir süre içerisinde iyileşmiş. Buradaki sıcak çamurun faydalı olduğunu gören kız aynı çamuru tüm vücuduna sürmüştü. Kızın hiç iyileşmeyen yaraları kısa bir sürede iyileşmiş. Bir başka varyantı ise:*

Çok eskiden buralarda hüküm süren çok büyük bir kral yaşarmış. Bu kralın dünya güzeli bir kızı varmış. Kız büyümüş, serpilmiş, büyüdükçe daha da güzelleşmiş. Böyle çok mutlu bir hayat süren kral bir sabah kötü bir haberle açmış gözlerini. Dünyalar güzeli kızı yürüyemez olmuş. Felçe yakalanan kızın vücudunda yaralar çıkmaya başlamış. Kralın, kızının gözünün önünde eriyip gitmesine gönüllü razı olmamış. Ülkesinin bütün hekimlerini, kâhinlerini çağırıp da bir sonuç alamamış. Kızda günden güne eriyip gidiyormuş.

Bir gün yine canı sıkılmış ve hekim başını çağırarak ne yapacağız diye sormuş. Hekim başı" efendim ne yaptıysak sonuç alamadık. Belki temiz hava iyi gelir" demiş. Kral'da ne kaybederiz deneyelim diyerek kızını hazırlatarak kırk atlı ile yollamış.

İşte bu kafile tam Hüdayi Kaplıcalarından geçerken kızın atı çamura batmış ve dengesini kaybederek yıkılmış. Kralın hasta kızı çamura gömülmüş. Kızı çamurdan kurtarmak için çareler ararken bir zaman geçmiştir.

Bu arada çamura gömülen kız ağrılarında tatlı bir sızı duyarak ağrılarının hafiflediğini hissetmiş. Sonunda kızı kurtarmışlar ve gece burada konaklamaya karar vermişler.

Kralın kızı ağrılarının çamurla hafiflediğini söyleyerek kendisine çamurdan bir yatak yapılmasını emretmiş ve sabaha kadar çamurda kalmış.

Üç gün boyunca çamura giren kız üçüncü günün sonunda iki kişinin yardımıyla bile zor adım atarken yürüyüp koşmaya başlamış. Krala haber tez gitmiş.

*Buna çok sevinen kral hekimbaşını çağırıp müjdeyi vererek; "Git oraya bir hamam yap. Bizzat kendin burada hastaları tedavi et" diye emir vermiş. İşte o gün bu gündür burası şifa dağıtmaya devam etmiş. denilmektedir.*⁴

Sandıklı Hüdai (Hüzai) Kaplıcaları, Friglerden bugüne kadar insanlara yaklaşık iki bin yıldır şifa dağıtmaktadır. İlk Hıristiyanlık devrinde Koçhisar başpiskoposu Sen Mişel hastalıkları kaplıcada tedavi ederek mucize göstermiş, bundan dolayı Hieropolis mukaddes şehir sayılmıştır. Frigler döneminde ve daha sonraları da Afyonkarahisar iline kaplıcalarından dolayı Şifalı Frigya denilmiştir. Bizanslılar döneminde önemini koruyan kaplıcada, o dönemde yapılan hamam hala ayakta.

Sandıklı'da anlatılan bu efsanede Magneralla'daki uygulama işlevinin baskın olduğu görülmektedir.

Bilge Seyidoğlu'nun, ileri sürdüğü toplumsal işlevlerinse tümünün yansıdığı gözlenmektedir. Efsane oluştuğu yere anlam kazandırmış, bu yerlere farklı bakılmasını sağlamıştır. Sandıklı halkının Hüdai Kaplıcası etrafında halk anlatmaları oluşturup efsaneler yaratması kendilerinden bir parça olarak görmelerini sağlamıştır.

Hüdai Kaplıcası efsanesinin koruyucu ve sağaltıcı işlevi ise tedavi edici fonksiyonu nedeniyle en belirgin halk anlatımı işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı işlevleri yüklenmiş diğer Türk efsaneleriyle karşılaştığımızda Bu efsanenin çok benzerini ilkin Çermik Kaplıcaları Efsanesinde görmekteyiz.

Güney Doğu Anadolu'da hüküm süren Acem Kralı'nın Melike Belkis adında güzel bir kızı varmış. Bu kız bir gün hastalanmış ve vücudunda birtakım yaralar çıkmıştır. Zamanın hekimleri, Melike Belkis'ı tedavi etmek için çok çaba sarf etmişler, gerekli ilaçları kullanmışlar, fakat bir türlü hastalığına çare bulamamışlardır. Hastalık ilerlemiş Melike Belkis'in vücudunu kurtlar sarmış ve vücudundan pis kokular gelmeye başlamıştır. Bundan ötürü de Melike Belkis saraya girememiştir.

Bu durumdan son derece rahatsız olan kral kızını saraydan çıkarmış, yanına muhafızlar vererek ormana bırakmıştır. Melike Belkis ormanda gezerken bugünkü kaplıcanın bulunduğu yere gelmiş ve buradaki sıcak suya rastlamıştır.

Yorgunluğunu gidermek için ayaklarını sıcak suyun içine sokmuş, bir süre sonra suya değen yerleri iyileşmeye başlamıştır. Melike Belkis bunun üzerine sıcak suda yıkanmış ve tekrar eski sağlığına kavuşmuştur. Melike Belkis'in muhafızları, bu haberi hemen saraya iletmışler, bu haber üzerine kral bugünkü "Büyük Paşa" denilen kaplıcanın üzerine bir hamam yaptırmıştır.

Çermik kaplıcalarından, romatizmalar, çocuk felçleri, kadın hastalıkları, deri hastalıklarının tedavisinde faydalanılmaktadır.

Çermik'te kaplıcalarla her yıl Haziran ayında Melike Belkis Şenlikleri adı ile festival düzenlenmektedir.

Yine Afyonkarahisar efsaneleri arasında yaygın olarak anlatılan Gazlıgöl Efsanesi aynı motifleri içermektedir.

Efsaneye göre, Kral Midas her şeye sahip olmasına rağmen hiç çocuğu olmayan bir kralmış.

⁴ Ali Osman Karakuş, Şifalı Çamur Efsanesi.

Kral bu duruma çok üzüldüğünden gece gündüz Allah' a yalvarıp yakarırmış bir çocuğu olması için nihayet Kral Midas' ın dünyalar güzeli bir kızı olmuş. Kralın kızı Suna, genç kızlığa adım attığı yıllarda illet bir hastalığa yakalanmış.

Bu güzel kızın vücudunda çıbanlar çıkmış. Bu sulu çıbanları hiç bir hekim iyileştirememiş. Ağrısına, sızısına ve bir türlü iyileşmeyen bu yaraların üzüntüsüne dayanamayan güzel kız Suna; yollara düşmüş. Dağ tepe demeden gezip dolaşır olmuş.

Kral Midas kızını kollamaları için peşinden gözcü yollamış. Kralın güzel kızı Afyonkarahisar toprakları içindeki Gazlıgöl mevki yakınlarına kadar gelmiş.

Çok susayan Suna su aramış.

Gazlıgöl kaplıcasının bulunduğu yerlerde yeşilliklerle çevrili bir su görmüş. Susuzluktan kavrulan kızcağız, çevresindeki bataklığa aldırmandan suya koşmuş. Eğilerek o çamurlu sudan kana kana içmiş. Birde bakmış suyun deydiği yerlerde bir tatlı gıcıklanma, bir sancı kesilmesi, bir huzur oluşmuş.

Güzel kız atmış kendisini çamurlu suyun içerisine ağrıları yavaşlamış. Sudan çıkıp günlerdir uykusuz ve yorgun olduğundan uzanıvermiş oraya ve derin bir uykuya dalmış.

Suna uyandığında ağrılarının kalmadığını, çıbanlarının kurumaya başladığını görmüş. O suyun yanında bir hafta kalmış. Bir hafta sonra çıbanları yaraları tamamen geçmiş.

Eski güzelliğine kavuştuğunu gören güzel Suna sevincinden deliye dönmüş. İleride onu gözleyen gözcüler, kızın iyileştiğini anlayınca yanına gelmişler. Suna başına gelenleri anlatmış ve saraya dönmüşler.

Kızını merak edip gece gündüz yas tutan Kral Midas, kızının bu iyileşmiş halini görünce çok sevinmiş ve kızına "Seni hangi hekim iyileştirdi?" kızım söyle Hekim başı yapayım demiş.

Suna' da beni hekim değil, ülkeden çıkan sıcak bir su iyileştirdi baba diyerek cevap vermiş. Bunun üzerine Kral "aaa oraya bir hamam yapılsın gelen geçen dertlilere derman dağıtır" diye ferman vermiş.

Bu kaplıcanın Frigyalılar zamanından beri kullanıldığı sanılmaktadır. Benzer motifleri taşıyan Oylat Kaplıcaları'nın efsanesi de:

Bizans İmparatorluğu zamanında İnegöl civarında hüküm süren Tekfur'un bir kızı varmış. Günün birinde Tekfur'un kızı hastalanır, yataklara düşer. Zamanın hekimleri kızın derdine çare bulamazlar. Hastalık çok uzun sürer.

Tekfur çok sevdiği kızının ızdıraplarına tahammül edemez. Hastayı tedavi eden hekimler kızı göz önünden uzaklaştırmak ve son bir tedavi şansı vermek üzere ormanın içindeki o zaman için adsız olan bu kaplıcaya gönderilmesini tavsiye ederler.

Kızı buraya getirirler, kendisinin son günleri olduğuna inanarak "öl-yat" deyip bırakırlar. Çaresiz bir derdi olduğuna inanılan Tekfur'un Kızı her gün bu sulara yıkanır.

Gün geçtikçe iyileşir ve eski sağlığına kavuşarak babasının sarayına geri döner. O gün, bu gündür "Ölyat" kaplıcası civar halkı tarafından bir şifa kaynağı olarak tanınır ve kullanılır. Ölyat, zamanla Oylat olmuştur. Biçimindedir.

Yine, Karakurt Kaplıcası Efsanesi de aynı özellikleri taşıyan önemli efsanelerdendir.

Kırşehir'in 15 km batısındaki Emirburnu dağının eteklerinde Karakurt derler bir kaplıca vardır. Geçimişi çok uzaklara gider. Dört mevsim hastaların taşındığı kaplıcada tedavi edilmeyen illet yoktur.

Bir zamanlar Kırşehir Beyi'nin oğlu çaresiz bir hastalığa tutulmuş, her tarafı akar, kokar olmuş. Doktorlar ne yaptıysa fayda etmemiş. Beyin, umudu kesilmiş. "Bari gözümün önünde öleceğine götürün bir dağa bırakın orada ölsün. Göz görmeyince gönül katlanır." demiş.

Çocuğu alıp Emirburnu Dağı'nın eteklerine bırakmışlar.

Elbette burada kurtlar kuşlar parçalarda o da bu illetten kurtulur. Çocuk yapayalnız kol bacak tutmaz başına geleceği beklerken, akşama doğru bir kurt görünmüş. Kurdun karnı kemiklerine yapışmış, uyuzdan tüyleri dökülmüş, her tarafı cerehat içindeymiş.

Sürüne sürüne dağın eteğindeki bataklığa girmiş, çamura bulanmış, çıkmış. Ertesi gün yine bataklığa gelmiş, çamura girmiş. Derken iki gün sonra canlı kanlı bir kurt olarak ayağa kalkmış, uzaklaşıp gitmiş.

Kurdun her hareketini izleyen oğlan, bu çamurdan bir keramet olsa gerek diyerek o da sürüne sürüne bataklığa girmiş.

Çamurları yüzüne, gözüne sürmüş, bir köşede kaynayan sudan içmiş. Biraz sonra vücudunda bir dirilik – canlılık duymaya başlamış.

Bir - iki gün derken ayağa kalkmış, yürümüş. Üçüncü günde Kırşehir'in yolunu tutmuş. Babasının kapısını çalmış, görenler şaşırılmış; gözlerine inanmamışlar. Çocuk olanı biteni anlatmış.

Bey de bataklığı bir kaplıca haline getirerek üzerine bir kubbe, yanına da bir mescit yaptırıp hizmete açmış. Adına da Karakurt Kaplıcası demişler.

Kütahya'da anlatılan Yoncalı efsanesi de benzer motifler taşıyan ilginç efsanelerdendir. *Bir zamanlar Kütahya valisinin güzel bir kızı varmış. Bu kız amansız bir hastalığa tutulur. Kötü ve bulaşıcı olan bu hastalık tedavi edilemez. Sağlığından ümit kesilir ve başkalarına da bulaşır korkusuyla kızın kimsesiz boş bir yere bırakılması düşünülür ve bir gün Yoncalı'nın bulunduğu yere bir çadır kurulur. Kız oraya bırakılır. Yemeği bırakılır. Kız orada bir müddet kaldıktan sonra bir gün tüyleri dökülmüş, cılız bir kurt görür. Kurt her gün ikindi serinliğinde çayırın yanından geçerek bir yere gidip gelmektedir.*

Bir müddet sonra kurt düzelmeye ve tüylerinin çıkmaya başladığı görür Kız bu durumu merak eder. Sürünerek bunun izinden gider. Birde bakar ki; çayırıklar arasında bataklık var. Kurt birinci batağa girip içine batıp batıp çıkmaktadır. Buradan çıkıp ikinci batağa girmekte ve sonunda temiz suda durulanıp çıkmaktadır. Bu durumu gören kız aynı şekilde bataklara girip çıkmaya başlamış. Günden güne iyileşmiş gücü yerine gelmiş, yüzü gözü düzelmiş. Tam iyileştiği bir gün bir çoban onu görür ve kızı sever.

Yanına gelir. "in misin, cin misin?" der kızda "ne inim ne de cinim senin gibi adem oğluyum" der ve olanı biteni anlatır. Çoban kızı alıp babasına götürür. Baba kızını iyileşmiş görünce sevincinden "Dile benden ne dilersen?" der. Çoban birkaç kez sağlık diledikten sonra kızının kendisine verilmesi ister. Baba da kızını verir. Kızda çobanla evlenir. Baba, buraya bir hamam ve bir cami yaptırır. Herkese şifa olsun diye.

Kutlu Özan'ın Sivas Efsanelerinde anlattığı *Balıkli Çermik efsanesi*⁵ de aynı özellikleri taşıyan efsanelerdir.

Bu efsanelerde sağiltma özelliği ön planda iken Pamukkale Efsanesi güzelleştirme motifini ön plana çıkarmaktadır.

Çok eskiden Çökelez Dağı eteklerinde yaşayan, fakir oduncu bir aile varmış.

Bu ailenin kızı, o kadar çirkinmiş ki erkek çocuk anneleri onu görünce yollarını değiştiriyormuş. Fakirliği, genç kızın umurunda bile değilmiş ama çirkinliği canına tak etmiş. Çökelez Dağının eteklerinden kendini boşluğa bırakmış. Su ve tortu dolu havuza hızla düşmüş. Burada uzun süre suların içinde baygın kalmış. O esnada bu su o çirkin kızı güzelliğe boğmuş. Oradan geçmekte olan Denizli Beyinin oğlu, kanlar içinde güzel kızı görmüş. Kızı alıp evine götürmüş. Kız iyileşmiş ve evlenmişler. O günden sonra kadınlar güzelleşmek için bu ılıcaları ziyaret etmeye başlamış. O gün bu gündür güzelleşmek isteyen tüm kadınlar bu suyun içine atarlar kendilerini.

Kayseri'de oturan Roma krallarından birinin kızı, çaresiz bir hastalığa yakalanır. Kral kızını birçok hekime gösterir, tedavisi için hiç bir şeyi esirgemez ama güzelliği dillere destan kızının derdine çare bulamaz. Kızın ayakları tutmamakta, yürüyememektedir.. Ağır bir romatizma hastalığına yakalanmış, dizleri küt olmuştur. O zaman Sarıkaya sazlık ve bataklık bir arazidir ve sıcak suyun bulunduğu bölgelerde küçük bir gölcük oluşmuştur. Burası balçık halinde çamurlu bir sıcak su kaynağıdır.

Kral son çare olarak bu sıcak suyun bulunduğu yere kızını gezsin diye gönderir. Artık ömrünün sayılı günlerini yaşayan zavallı kız avunmak için bu çamurlu gölet etrafında dolaşmakta, zaman-zaman da çamurlu suya girmektedir. Amaçsızca girdiği bu çamurlu ve sıcak su kızı iyi gelir. Bir müddet burada kalır. Gün geçtikçe kızın sağlığında düzelme görülür. Sonunda tamamen iyileşen güzel kızın buradaki sıcak sudan iyileştiği anlaşılır.

Bu olay üzerine Kral buraya mermer havuz yaptırır. Zamanla kimsenin bulunmadığı bu havuz çevresinde yerleşim başlar. Bu dönem de şehrin ulaşımı Beş tepeler mevkiinden geçen Sivas ve Kayseri şoselerinden sağlanmaktadır. Bu şehir şiddetli bir deprem sonunda yok olmuş, sadece hamamların bulunduğu yer kalmıştır.

Su kültürünün ve suların sağaltma özelliklerinin ön plana çıkan, toplumsal işlevleri açısından aynı özelliği gösteren Havza kaplıcaları, Amasya Terziköy kaplıcası, Gönen kaplıcaları, Haymana Cincime Sultan üzerine anlatılan efsanelerle:

İki yılan, Çıplak Pınarı denilen pınarın başına gelmişler, yılanlardan biri yaralıymış, acıdan kıvranıyor, kendini oradan oraya atıyormuş.

Diğer yılan, diliyle, bu pınarın suyundan alıp onun yaralarına sürmüştü. Yaralar iyileşmiş ve yılan da sakinleşmiş.

O günden sonra kapanmayan yarası olanlar, romatizmalılar, bu pınarın suyuyla yıkanarak iyileşirlermiş.

biçiminde anlatılan sularla ilgili efsaneler de gözardı edilmemelidir.

Bilindiği gibi efsanelerde en önemli motiflerden olan şekil değiştirme, efsane kahramanının herhangi bir hayvana ya da herhangi bir tabiat varlığına dönüşmesi şeklinde gerçekleşir.

⁵ Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas, 2001, s.152

Bu değişimin en yaygın olanı taş kesilmedir. Taş kesilme motifiyle ilintili en ilginç efsanelerden biri de Sandıklı'da anlatılan Gelin Kayası Efsanesidir.

Sandıklı'dan Selçik köyüne giderken daha köye varmadan yolun hemen sol tarafından bir tepecik bulunmaktadır. Bu tepenin adını yöre halkı "gelin kayası" koymuştur.

Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi Sandıklı'da da yer adlarının verilmesinde mutlaka bir olay, bir hikâye veya bir efsane yatmaktadır. Biz gelelim Gelin kayasına....

Yıllar önce bu bölgede fakir bir değirmenci yaşarmış. Sık ormanlarla kaplı yamaçların güldür güldür akan suları değirmencinin taş değirmenini Allah'tan aldığı güç ve kuvvetle döndürerek hububatı un ederek ekmek kazandırmış.

Değirmencinin karısı ise yıllar önce beşikte küçük bir kız çocuğu bırakarak vefat etmiş. Değirmenci, geride kalan bir tek kızıyla beraber epey ilerlemiş yaşına rağmen kimseye muhtaç olmadan, mihnet etmeden yaşar dururmuş. Bu fakir değirmencinin kızı ise oldukça güzel ve alımlıymış.

Bu civarda yaşayan bütün delikanlılar değirmencinin bu çok güzel kızıyla evlenebilmek için adeta birbirleriyle yarışmış. Zaman bu yerinde durmuyor ki. Haftalar ayları, aylar yılları sürüklemiş peşinden. Bir zaman sonra kız evlilik yaşına girmiş. Tabi taliplileri çoğalmış. Eh ne demişler, bir güzele bin gönül yanar ama bir güzel sadece bir gönüle kendini kaptırmış. Meğer değirmencinin güzel kızı da komşu köyden bir delikanlıya kaptırmış gönlünü. Kız fakir değirmenciye ikna ederek aşık olduğu gençle evlendirmesini istemiş. Ne de olsa biricik kızım diyerek değirmenci kabul etmek zorunda kalmış. Yoksa o kızını evlendirme taraftarı değilmiş. Çünkü kızı çok güzel olmasına rağmen çok kötü bir huyu varmış.

Değirmencinin kızı çok aç gözlü birisi imiş. Aradan günler gelip geçmiş. Düğün günü gelip çatmış. Değirmenci yıllarca çalışarak dışından tırnağından artırdığı paralarla kızının çeyizini zar zor da olsa düzmüş. Oğlan evi çalgılarla atlarına atlayıp değirmenin yolunu tutmuş. Değirmenci ise kızından ayrılacağı için çok üzgünmüş.

Kızı ise evde bulunan kapkacak ne varsa heybesine dolduruyormuş. Değirmenciye çorba pişirecek bir tencere bile kalmamış. Babası hiç ses çıkarmamış ne de olsa o karısının emaneti tek kızımı.

Vedalaşp helalleşmişler,sarılip ağlaşmışlar. Tam gelin ata binecekken babasına dönmüş ve;"Baba şu değirmen taşını da bana ver" demiş. Onca kalabalık içersinde boynunu büken değirmenci bir şey diyememiş.

Kız babasının cevabını bile beklemeden yüklenmiş değirmen taşını da. Değirmenci yaşlı gözlerle kızının arkasından bakarak "Sende taşa dönesin inşallah "diye içerlemiş farkında olmadan. Nede olsa o ekmek teknesi değil miydi? Gelin konvoyu atlarla, seymenlerle tam bu tepeden geçerken beklenmedik bir şey olmuş ve herkesin hayran olduğu o güzel kız birden taşa dönüşüvermiş.

İşte o gün bu gündür düğünler de gelin konvoylarının gelin kayasından geçirilmesi uğursuzluk olarak görülür. Buradan geçen gelinin başına bir iş geleceği, taşa dönüşeceği, hayırsız olacağı, çocuğu olmayacağı ya da amansız bir hastalığa tutulacağı inancı hala hakim olduğundan günümüzde bile yolu buraya düşen köylüler gelin konvoyunu buradan geçirmezler. (Ozan Çulsuz)

Taş kesilme motifinin ilginç bir örneği olarak gördüğümüz bu efsane de toplumsal işlev açısından William Bascon'un eğitim, Magnarella'nın uygulama işlevi, Bilge Seyidoğlu'nun da Topluma yön verme ve oluştuğu yere anlam kazandırma işlevlerini içermektedir.

Efsanelerde şekil değiştirme; cezalandırma, beddua, keramet ve utanma gibi birkaç değişik sebeple olmaktadır. Bunlardan cezalandırma ve beddua olgusu Gelin Kayası efsanesinin oluşum nedenidir.

Taş kesilme efsanelerinde değişim olgusu, başkasının hakkını yeme, nimete saygısızlıkta bulunma, iftira atmak gibi kötü olaylar karşısında Allah'ın doğrudan bu olayı yapanı cezalandırması ya da kötü olaya maruz kalan kişinin bu kötü olaydan korunmak için ah edip Allah'a yalvarması ve Allah'ın duaları kabul etmesiyle tüm âleme ibret olsun diye taş kesilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Bu efsanelerde ders verici ve caydırıcı özellik ön plana çıkmaktadır.

Sandıklı'da anlatılan Gelin Kayası efsanesinin çok benzeri olan ve Taş Kesilme motifinin ilginç örneklerini sergileyen pek çok Türk efsanesi mevcuttur. Bunlardan biri Malatya'da anlatılan Gelinkayası efsanesidir.

Malatya, Bahçekapı kasabasının Aslantepe denilen yerde gelin alayını andıran kayalar vardır. Çevre halkının *Gelincik Kayaları* dediği bir taş yığını üzerine anlatılan efsaneye göre:

Bir zamanlar Malatya Aslantepe'de kızıyla birlikte yaşayan fakir bir kadın varmış. Kız ise güzelliği dillere destan melek gibi bir şeymiş. Efsaneye göre civarda yaşayan kralın oğlu onun güzelliğini duyar ve âşık olur. Babasını da kandırarak kızı istemeye elçi gönderirler.

Kızı istemeye gelenler kıza kabul edip etmeyeceğini sorarlar. Kız anasına sormadan ve kendisi giderse onun burada yalnız başına ne yapacağını düşünmeden "evet" der. Ananın hiç gönlü yoktur kızını göndermeye

Günlerce düğünler yapılır, şerbetler içilir ve nihayet kızı almaya bir alay gelir. Gelini alıp yola koyulurlar.

Bu gün kayaların bulunduğu yere gelince alay durur. Çünkü gelin annesinin evinde oklavasını unutmuştur. İki atlı süratle oklavayı almaya giderler.

Yaşlı ana artık dayanamaz ve: "Gelinliğinle, alayınla, askerlerinle, çeyizinle taş kesil" diye beddua eder. İçi yanmış ananın duası kabul olur. Hepsi birden taş kesilir.

Yine, Ulubey'de anlatılan:

O çevre köylerinden birinde bir adam oturmuş. Adamın da bir kızı varmış. İsteyen birine Allah'ın emriyle sözünü kesmiş. Gel zaman, git zaman derken düğün günü gelmiş. Oğlan evinden düğün alayı içinde gelenler atları üzerinde gelinin hazırlanmasını beklemişler.

Kız gelinliğini giymiş, gitmeye hazırlanırken, bir taraftan eşyalarını toplayıp bir taraftan da kaşla göz arasında evde ne var ne yok çeyiz sandıklarına doldurmuş. Ev tamtakır olmuş. Ocaktaki son eşya sacayağını da alıp sandığa koyarken babası dayanamamış, kızının evde ne yatacak, ne yiyecek, ne giyecek hiçbir şey bırakmadığını görünce:

Kızım Allah seni yolda giderken taş etsin demiş.

Düğün alayı, gelin ve gelin alıcı kadınların yümü taş kesilmişler.

biçimindeki Gelin Kayaları efsanesi benzer içerikli efsanelerdendir. Aynı içeriğe sahip Sivas Kangal'da anlatılan:

Düğün alayı bir köyden diğer köye giderken, gelin, anasının evinde süpürgesini unuttur. Geri dönüp süpürgesini isteyince annesi beddua eder.

-Bir süpürge için geri dönülür mü? Süpürge dediğin kaç para eder... hepiniz yarı yolda taş kesilesiniz!.. der. Düğün alayı da taş kesilir.⁶

biçimindeki efsanenin benzerleri Muğla'da anlatılan Gelin Taşı⁷ efsanesidir.

Benzer değişim olgusunu taşıyan bir efsane de Kazak Türkleri arasında anlatılan:

Bir zamanlar zengin bir kralın çok güzel bir kızı vardır. Kız büyüyüp de evlenme çağına gelince talipleri çoğalır. Kral kızının da uygun gördüğü bir talibe kızını verir.

Düğün hazırlıklarına başlanır. Kral biricik kızı için gece gündüz demeden çalışır ve kızının her şeyini altından yaptırır.

Gelinim kervanı özene bezene hazırlanır ve sıra kızı uğurlamaya gelir. Kız tam evden çıkacakken köpeğinin mama kabının altından değil de gümüşten yapıldığını görünce içerler ve babasına sitem eder.

Kızının kanaatsizliği karşısında babası dayanamaz ve kızına beddua eder. Kızı ve tüm kervan oracıkta taşla dönüşür. Bu taş kervana yöre halkı Kelinşek Dağ yani Gelincik Dağı ismini vermiştir. biçimindeki efsanedir.

Bu halk anlatıları, beddua motifiyle taşla dönüşme, şekil değiştirme olgusunun diğer Türk yurtlarında da benzer biçimlerde anlatıldığını sergilemektedir.

Çok çok eski zamanlarda Karkın köyü verimli tarlaları bol suları ile ünlü bereketli bir köy imiş. Nüfusu da oldukça kalabalıkmış. Burasının ekinleri bir insan boyunda olup oldukça bolmuş. Bir yaz günü işlerin yetişmediği adeta güneşle yarışın edildiği böyle bir günde köyden bir kadın küçük bebeğini sırtına sararak ekin biçmeye gitmiş. Ağustos'un o yakıcı sıcağında elinde orakla başlamış ekin biçmeye.

Ağaç gölgesindeki salıncakta uyuyan bebek ise bir zaman sonra uyanarak bağırmağa, ağlamaya başlamış. Koşarak bebeğinin yanına varan ana, kucağına alarak emzirmiş ama nafîle bebek bir türlü susmuyormuş. Meğer bebek kakasını yapmış. Temizlemeye bez bulamayan kadın eline bir tutam buğday başağını alarak çocuğun altını temizlemiş.

İşte ne oldu ise o anda olmuş. Birden tepesindeki o yakıcı güneş kararmış, kara kara bulutlar öbek öbek kaplamış gök yüzünü.

Gök avazı çıktığı kadar gürlmeye başlamış. Şimşekler çakararak ortalığı bir velveleye vermiş. Sanki gök delinmiş de yağmurla birlikte taş yağmaya başlamış. Dereler coşup taşmış,yayla da koyunlar kuzular telef olmuş. İnsanlar feryatlar içinde oldukları yerden bile kımldayamadan çamura gömülerek boğulmuşlar.Kimseyeye kötülüğü dokunmayan,iyi kalpli insanlar ise yüksek tepelerde bulunan mağaralara saklanmışlar. Koskoca köy kaşla göz arasında telef olup gitmiş. Meğer yaratanın nimetine yapılan saygısızlığın bir cevabıymış.

Tufandan geriye yalnızca bir avuç insan kalmış. İşte bu köyün adı da o günden sonra gark olunan yer anlamına gelen Karkın olarak söylene gelmiş.

⁶ Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas, 2001, s. 156

⁷ Mehmet Naci Önal, Muğla Efsaneleri, Muğla,2005, s. 159,

Bu efsaneden dolayı olsa gerek bu köyde nimete asla saygısızlık ve kusur edilmez. Biçimindeki bu Sandıklı Efsanesinin de varyantlarını çeşitli Türk efsaneleri arasında görmek mümkündür.

Halk kültüründe dini içerikli efsanelere menkıbe denilmektedir. Bu menkıbelerin tümü, oluştukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlamaktadır. Bascon'un *eğitme, kültürün sürekliliğini sağlama* işlevi; Magneralla'nın *ruhsal işlev, kehanet işlevi ve pratik (uygulama) işlevi*; ve Bilge Seyidoğlu'nun *koyucu olma, Topluma yön verme, Oluştukları yere Anlam kazandırma, Koruyucu ve sağiltıcı işlevini* yansıtmaktadır. Bu yerler ziyaret edilirken ritüel davranışlar gözlenmekte, örneğin, etrafında üç ya da yedi kere dönmek gibi çeşitli kurallara uyulmaktadır. Belirli bir mekân etrafında oluşmuş efsanelerin, hem oluştukları mekân hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları olduğuna inanç tamdır. Sandıklı'daki Kudüm Dede türbesi etrafında oluşturulan söylenceler bu durumun en ilginç örneklerindedir.

Kudum Dedenin bir Mevlevi şeyhi olduğu bilinmektedir. Afyonkarahisar ilinin Mevlevilik merkezi olması sebebiyle Sandıklı'da buna paralel Mevlevilerin yoğun olduğu bir şehirdir. Mevlevi şeyhi olarak Sandıklı'da iki büyük evliya göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi Şeyh Yahşi Köyünde türbesi bulunan Şeyh Yahşi Hazretleri diğeri ise Kudum Dededir. Kudum dede, Karacören yolunda bulunan Tekke Odası olarak bilinen yerde metfun Al-i er Rumi hazretlerinin müridi ve sancaktarıdır.

Kudum Dede Sandıklı ve çevresinden çok ziyaret edilen türbelerden birisidir. Konuşamayan, peltek olan çocukların hastalıklarının giderilmesi için halk tarafından ziyaret edilmekte ve bu mübarek zat aracı kılınarak dua edilmektedir. Sandıklı Kırklar türbesinde görülen taşlarla şekil yapma burada da görülmektedir.⁸

Her kent için olduğu gibi Sandıklı adı ile ilgili de bir çok efsane vardır.

Sandıklı'nın bulunduğu mevkide eski bir şehir olan sanduka manasına geldiği sanılan Kivatos adlı bir şehrin var olduğu, bu yüzden Aziz Mina'nın sandukası "diye de anıldığı söylenmektedir.

Yine halk arasındaki bazı rivayetlere göre eski Afyon yolu üzerindeki tepelerden birinde eski uygarlıklarda sandukalar içerisinde mücevherat bulunması ile bu ismin verildiği de söylenmektedir.

Araştırmalara göre iki farklı rivayet hasıl olmuştur. İlki Sandıklı ovası dağlarla çevrili gömülü bir sandukayı anımsattığı için bu ismin verildiğidir. İkincisi ise Etiler uygarlığında ilçeye Samuka denildiği için bu ad zaman içinde Sandıklı haline gelmiş olmasıdır.

Sandıklı Selçuklular döneminde Germiyan oğulları beyliğine geçmiştir. Halk arasında anlatıla gelen şu hikayesi ise hayli yakın bir olasılıktır. Germiyan oğulları, Bizans beylerinin birinin düğün davetine 40 deve yükü 80 sandık hediyesi ile gider. Sandıklar içinde 80 asker saklıdır, böylece rahatça kaleye girerler. Gece yarısı askerler çıkararak Sandıklı kalesini ele geçirirler. Bu olay şehre Sandıklı ismi verilmesine vesile olmuştur denir.

Bir başka hikaye ise Germiyan oğlu beyi Emir Sandık Bey'in İsminden kaynaklanmış olma ihtimalidir.

⁸ A.Osman Karakuş,Sandıklı Türbeleri ve Türbelerle ilgili Halk İnançları sayfa,153

Halk arasında anlatılan:

Damat, komşu köyden bir kızla evlenmiş ve gelini kendi köyüne götürmek için yola koyulmuş. Yolda iki eşkıya kesmiş önlerini. Eşkıyalar, gelinin sandığındaki altınlar için, ikisini de öldürmüşler. Kırk yıl sonra, efsaneye dönen bu sandığın peşine iki delikanlı düşmüş. Efsaneye göre gelin, gömüyü çıkarmaya gelen herkese görünür ve korkuturmuş biçimindeki efsane de suları, doğası, doğal güzellikleriyle altın kadar kıymetli Sandıklı adının nereden geldiği üzerine daha pek çok menkıbenin oluşacağı kanısını uyanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Özkul Çobanoğlu, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tar. Giriş, Ank. 1999
Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, C.I-II, Ank. 1997
A.Osman Karakuş, Sandıklı Türbeleri ve Türbelerle ilgili Halk İnançları
İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Afyonkarahisar Efsaneleri, Ank. 1973
Mehmet Naci Önal, Muğla Efsaneleri, Muğla.2005
Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas, 2001
Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ank. 1980
Saim Sakaoğlu, Efsane Araştırmaları, Konya, 1992
Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme, Ank. 1985
Mehmet Yardımcı, Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler, Ank. 2008
Mehmet Yardımcı-Cahit Kavcar, Efsanelerimiz, Malatya, 1990